

Oponentský posudek k disertační práci Kritická mediální pedagogika - teoretická východiska a přínos pro mediální výchovu

Autor disertace: Petr Valenta

Autor posudku: Bohumil Kartous

Téma práce, tzv. mediální výchova na českých školách, je navýsost aktuální a ze společenského hlediska prioritní. Vývoj v mediálním prostoru, určený v poslední době zejména prudkou dynamikou digitálního prostoru a koncentrace zájmu konzumentů informací na sociálních sítích, ukazuje na řadě fenoménů, v jak volatilním prostředí se ocitáme a jak těžké je predikovat progres událostí, které se stanou veřejným tématem a tedy jsou uchopeny a „obráběny“ v mediálním prostoru. Příkladem za všechny budiž referendum o vystoupení Velké Británie z EU, v němž sehrála významný vliv kampaň řady tzv. bulvárních médií (The Sun, Daily Mail, Daily Express, Daily Telegraph atd.). Některá média produkovala a reprodukovala prokazatelně manipulativní informace ve prospěch vystoupení z EU. V českém mediálním prostředí je možné poukázat na řadu malých „Brexitů“, které zásadně ovlivňují život společnosti, aniž by jeho povaha respektovala fakta. Jedním ze zásadních byla tzv. televizní krize v roce 2000, kde podařilo přesvědčit významnou část společnosti o tom, že snaha restrukturalizovat Českou televizi je ve skutečnosti snahou o její politické podřízení. Z poslední doby připomeňme pozoruhodnou kampaň deníku Blesk proti principu společného vzdělávání žáků (tzv. inkluzi) v českých školách. I v tomto případě se daří prostřednictvím médií nastavovat nad reálným stavem věcí tzv. hyperrealitu, umělý konstrukt, který je k faktické povaze skutečnosti ve velmi volném vztahu.

Z toho důvodu je diskuse o mediální výchově, nebo obecněji a lépe řečeno o výchově ke kritickému uvažování o přijímaných informacích (a ohledem na měnící se způsob vytváření a ovlivňování sociální reality v digitálním prostoru), zcela klíčová. Autor práce k ní přistoupil odpovědně: Prokazuje nejen dostatečně široký teoretický přehled ve zvolené problematice, ale disponuje také prokazatelnými osobními zkušenostmi v roli pedagoga, což vnáší do jeho práce velmi důležitý prvek a omezuje riziko vzniku akademického balastu bez reálného hermeneutického či pragmatického přínosu.

Autor sympaticky neskrývá, že jeho vlastní přístup je v mnohém inspirován kritikou dominantního paradigmatu v oblasti sociálních, mediálních a kulturních studií, kteří by mohli být označeni jako ideologicky předpojatí. Zároveň ale velmi dobře dokazuje, v čem jsou postoje těchto autorů přínosné a v čem je možné spatřovat deficit podobného přístupu v samotné mediální výchově.

Takto komplexní téma, i přes snahu o adekvátní zpracování, však přirozeně přináší řadu okamžiků, v nichž lze vznášet kritické pochybnosti o premisách, z nichž autor vychází, a konkluzích, k nimž dospívá. Už v úvodu autor - v návaznosti na odkazovanou literaturu - přijímá jako dané, že, citujme, „realita médií tak, jak je pojmána v odborném vědeckém myšlení (a v mediální pedagogice), je realitou produkovanou diskursem sociálních, resp. mediálních věd“ (str. 14 – 15). O tomto tvrzení, byť se opírá o respektované zdroje, lze vzhledem k vytváření dominantního diskursu o médiích úspěšně pochybovat. Média patří ke všednímu, v převážné většině společnosti odborně nereflektovanému koloritu, v němž mediální vědy hrají zanedbatelnou roli. Mnohem větší vliv na realitu médií mají ovlivňovatelé veřejného mínění, rekrutující se z řad politiků, mediálních producentů, ekonomických elit a veřejných intelektuálů, jejichž názor nemusí ani v nejmenším respektovat soudobý vědecký diskurs. Příkladem budiž role prezidenta Miloše Zemana, jeho trvalá a velmi často manipulativní a nepodložená kritika některých médií i řekněme „negativní transfer“ směrem k jeho voličům. To však nic nemění na skutečnosti, že mediální výchova, jak poukazuje autor, vychází ze závěrů mediálních a šířeji společenských věd.

Autor dále klade do určitého protikladu pozitivistický, funkcionalistický přístup k uvažování o médiích, který určuje jejich společenskou roli z hlediska struktury, a kritickou analýzu, která zkoumá obsah a dopad. Domnívám se, že z hlediska mediální výchovy jsou oba tyto přístupy užitečné a nemusejí se ocitat v rozporu. Zajímavý - byť nekoncepční - přístup nabízí v tomto smyslu sémiolog Umberto Eco, jenž poukazuje na dvojí přístup mediálních expertů, skeptický a utěšitelský. Autorem navržené základní rozlišení paradigmat toto prizma neakcentuje. Následná kritika nedostatků strukturalistického, funkcionalistického přístupu k médiím je však velmi přesná a poukazuje na významné slabiny tohoto paradigmatu, zejména na naprostý nedostatek v otázce kauzality vzájemné interakce médií a společnosti na úrovni individuální i sociální. Chybí však podobný nástin nedostatků vůči kritické analýze, která, byť je jistě velmi účinným nástrojem pro poznání úskalí a limitů mediální komunikace, často pomíjí fakt, že média v mnohém pouze kopírují mocenskou strukturu společnosti a pokud nabízejí řešení, mohou být vnímána jako utopická. To samozřejmě nevylučuje epistemologický přínos kritické analýzy, kterou autor ve své práci aplikuje velmi přesvědčivě (např. v podkapitole Mediální výchova jako forma kulturní politiky na str. 29), pouze tím lze eliminovat možnou kritiku zaujatosti.

Autor následně vytýká mediální výchově, že pouze nekriticky přijímá stávající úzus mediálních studií, citujeme: „Absence vlastního teoretického rámce a teoretická závislost na mediálních studiích posiluje tendence chápat mediální výchovu jako obor, který především „aplikuje poznatky a teorie mediálních studií a výzkumů médií na praktickou přípravu mladých generací“ (Jiráček, 2006). Samotné tyto poznatky a teorie nejsou předmětem reflexe mediálních pedagogů,“ (str. 23). Ačkoliv tomuto závěru nelze nic zásadního vytknout, je potřebné si uvědomit, že podobný vztah panuje i mezi ostatními oblastmi vzdělávání a vědními obory, na které navazují, ať už jde o přírodní či společenské vědy a z nich derivované vzdělávací oblasti (školní předměty). Jde tedy spíše o problém celkového pojetí role učitele než specifický nedostatek mediální výchovy samotné.

Autor poukazuje, že „současné analýzy popisují leavisistický koncept mediální výchovy jako nepřátelský vůči médiím, prezírávavý a normativní vůči publiku, elitářský a dogmatický z hlediska posuzování kultury,“ (str. 26). Bylo by dobré už v úvodu práce dostatečně dobře vyložit, že existuje významný rozdíl mezi teoretickými koncepty a praktickým naplňováním. Těžko prokázat, jestli se skutečně jedná o reálný stav na českých školách, jelikož lze vážně pochybovat zejména o tom, že by čeští učitelé tématu mediální výchovy vůbec přisuzovali zásadní význam a že by zastávali paternalistické a protekcionistické postoje ve prospěch „vyšší kultury“. Obávám se, že relevantní průzkum na toto téma chybí a že tedy nelze tímto způsobem zobecňovat.

Určitá distance od teoretického a praktického pojetí mediální výchovy je patrná i v dalších kapitolách. V podkapitole Personifikace médií (str. 31) autor implikuje, že ideální podoba - nezpochybnitelnost - pravidel mediálního průmyslu je operacionalizována prostřednictvím údajného selhání jednotlivců, případně lidského faktoru. Opět je nasnadě ptát se, zda ti, kdo mediální výchovu vyučují, vůbec dospěli k takovému poznání, a tudíž jej vědomě přenášejí do vzdělávání ve školách. Jednou z problematických skutečností v oblasti mediálních studií je jejich zaostávání za prudce se měnící skutečností. Například tzv. termín post-truth („postpravdivost“), který zasahuje neoddelitelně jak politickou, tak mediální scénu, byl zatím zkoumán zatím jen velmi nedostatečně a ojedinele a v oblasti mediálních studií stále čeká na kritické zhodnocení. Nicméně tento fenomén zasahuje velmi citelně do života společností digitálního věku a činí ta samotná vědecká paradigmatu nedostatečnými. Nehledě k tomu je nezodpovězenou otázkou, do jaké míry jsou si učitelé mediální výchovy tohoto faktu vědomi a do jaké míry podléhají vlivu podobných fenoménů, aniž by byli schopni je reflektovat. Z toho vyplývá, že problém s mediální výchovou může být ještě hlubší a může zasahovat hluboko do samotné identity učitelů. Stálo by to za zmínku.

Za excelentní lze považovat podkapitulu Ideologie v pedagogické praxi (str. 33 - 35), ve které autor velmi dobře odhaluje problematiku ideologické konstrukce sociální reality, jejího přirozeného přejímání médii bez ohledu na stav společenského zřízení a tendenci přisuzovat „ideologičnost“ pouze systémům totalitním, v nichž je konkrétní ideologie navíc podepřena politickým a právním aparátem. Skutečnost, že ideologie projektovaná v mediálním prostoru tzv. demokratických zemí je zásadním tématem mediální výchovy, je zcela přesný postřeh.

Vzhledem k tomu, ale i vzhledem k požadavku autora „aby mediální výchova nepřistupovala k problematice „odzadu“ a nekonstruovala otázky a problémy na základě již hotových idejí“ (str. 37) je pravděpodobně nutné zcela opustit koncept mediální výchovy jako výsostně mediálního území, nýbrž upozorňovat na fakt, že mediální výchova se nevyhnutelně musí dotýkat široké oblasti společenských věd a stát se více součástí obecného pedagogického cíle vedení ke kritickému uvažování. V těchto pasážích by si takový požadavek zasloužil zmínku.

Ze stejné pozice lze kriticky nahlížet na následující autorův požadavek: „Cílem kriticky zaměřené mediální výchovy není reprodukovat dominantní myšlení o médiích ani dominantní formy pedagogické praxe, ale nalézat ve vlastní zkušenosti s médii poznání, které studentům umožní autonomní participaci na mediovaných komunikačních procesech nezávisle na privilegovaném vědění nebo technikách normativně nastolených sociálními autoritami (ať už jsou to učitelé, vědci nebo novináři)“ (str. 43). Z hlediska psychologie či antropologie je role autority velmi podstatným elementem jakékoliv konstrukce naší vlastní identity a tedy i „čtení“ světa, v němž žijeme. Požadavek takové míry emancipace lze tedy vnímat jako problematický, ačkoliv je vysoce pravděpodobné, že si je autor - s ohledem na šíři jeho záběru - této skutečnosti vědom. Jde tedy spíše o druhotnou výtku směřem ke komplexitě práce.

Kapitola Kritická tradice - inspirace pro proměnu mediálně pedagogické praxe přináší velmi dobře shrnuté poznatky zejména tzv. Frankfurtské a Birminghamské školy, což je z hlediska historie kritického přístupu ke studiu médií zcela na místě. Stálo by za úvahu zařadit do této kapitoly také další ucelenou koncepci v přístupu k médiím, a to Critical discourse analysis, kritickou analýzu diskursu. Ačkoliv autor pracuje s poznatky autorů, kteří se k této koncepci hlásí (např. Norman Fairclough), zasloužila by samostatné rozpracování na tomto místě. Vedle toho bych doporučil dalšího významného autora druhé poloviny 20. století, Jeana Baudrillarda a jeho teorii simulaker, mediálních konstruktů nahrazujících skutečnost svou mediální afirmací. Mimo pozornost zůstává i samostatná, nicméně z hlediska chápání historického přístupu ke kritice médií podstatná Torontská škola komunikační teorie, reprezentovaná zejména Marshalllem McLuhanem, který obrátil pozornost k povaze média jako takového a jehož přístup zažívá zajímavou redefinici právě v době digitálního obratu. Zajímavým doplněním o vysloveně současné následníky kritického přístupu by byl odkaz ke Slavoji Žižekovi, jehož psychoanalytická teoretická báze, v kombinaci s dialektikou vytváří velmi zajímavý a podnětný pohled na vývoj médií. Podobně Chomsky, McChesney a další představitelé americké kritické školy, jež ale autor na různých místech práce využívá.

Část této kapitoly věnovaná kritické pedagogice je v tomto smyslu komplexnější a je dovedena do současnosti. Zajímavé by bylo propojení smyslu, významu a konceptu školy z hlediska kritického přístupu právě v postavě Noama Chomského, který obojí zahrnuje do své analýzy stavu společnosti. S ohledem na původ tzv. opresivního vlivu veřejného vzdělávání, s nímž autor pracuje, by stálo za to připomenout také velmi komplexní přístup Alvina Tofflera, který dává podobu školy do souvislosti s celkovým civilizačním vývojem. Zejména s ohledem na tzv. skryté kurikulum a podkapitulu se stejným názvem, v níž autor odkrývá latentní společenskou roli školy, by tento aspekt měl své podstatné místo.

Kapitola kritická mediální pedagogika - alternativa k tradičnímu modelu mediální výchovy přináší zásadní sdělení o významu mediální výchovy nejen pro pochopení role a obsahu médií, ale pro schopnost sebe-vědomé orientace v současném, mediálně fragmentarizovaném a informačně intenzivním světě. Je otázka, zda se v tomto případě stále držet konceptu „mediální výchovy“, nebo zda jej nerozšířit na oblast kritického přístupu, v němž média hrají významnou, ale přeci jen dílčí roli. Chceme-li totiž hledat smysluplné cíle toho, co autor nazývá konceptem kritické mediální pedagogiky, je nutné dobře definovat média jako taková a současný stav komunikace a její interakce s dalšími společenskými jevy. Autor k tomuto závěru dochází v podkapitole Zaměření kritického myšlení na reflexi mocenských praxí. Doporučil bych dát tématu vyšší prioritu. Už jen proto, že možné dopady skutečné mediální gramotnosti pak autor ukazuje v podkapitole Mediální gramotnost jako předpoklad participativní demokracie.

V tomto je patrný handicap nejen na straně pedagogiky, ale samotných mediálních studií, kterým se nedaří udržovat tempo vývoje a dostatečně do hloubky analyzovat prudce se měnící krajinu digitálního světa, který velmi výrazně mění pojem „médiu“. Jako naprosto zásadní se jeví změna, jakou se ve společnosti utváří dominantní diskurs, což lze pozorovat např. na způsobu, jakým se vytváří společenský postoj k tématu migrace a jak se kupříkladu tzv. mainstreamová média přizpůsobují pojetí tohoto tématu na sociálních sítích, což významně mění vztah mezi producentem informací a jejich konzumentem a zasahuje tak i do oblastí kulturní či mocenské reprodukce. V tomto si nelze jednoduše vystačit s koncepty 20. století a podkapitola Kritická mediální gramotnost v éře digitálních médií tento problém exploatuje spíše v náznacích.

Autor zaujímá - dle mého zcela oprávněně a obhajitelně - pozici kritické kulturní analýzy, pokud jde o povahu a roli médií při vytváření společenského diskursu. Činí tak i v případě, kdy kritizuje média, že, cituji, „se podílejí na vytváření symbolických světů, nicméně jako jedna z institucí společnosti jsou do sociálního řádu integrované, nestojí nad ním, ale uvnitř něho“ (str. 76). I když to může být v mnoha případech pravda, je sporné takto paušalizovat, neboť prokazatelně existují média, která se snaží vystoupit mimo časoprostor daného symbolického světa čistě tím, že jeho symboly konfrontují s odlišným pojetím sociální reality. Zde se ukazuje, že by bylo nutné více pracovat s reálným vzorkem určité komunikační skutečnosti, s jeho reprezentanty a fenomény, a prověřit tak teoretické přístupy prostřednictvím empirie.

Kapitola také velmi přesně ukazuje vztah mezi produkcí (interpretací) mediálních obsahů a diskursem, případně závislost individuální zkušenosti na diskursivním pojetí sociální reality. Kritickou otázkou s ohledem na mediální pedagogiku v tom případě je, zda je vůbec možné - s přihlédnutím k faktu, že učitel je neoddělitelnou součástí takové sociální reality - požadovat po něm schopnost nahlédnout skutečnost jinak než prizmatem uvedených „filtrů“. Je možné klást za těchto okolností na učitele nároky uvedené v kapitolách Didaktické principy kritické mediální pedagogiky a Metoda kritické mediální pedagogiky, jakkoliv s nimi lze souhlasit ze samé podstaty role pedagoga? Zdá se, že jde pravděpodobně o vůbec nejsložitější problém, které komplikuje životnost řešení, jež disertace přináší.

Za velmi přínosnou a z mediálního i pedagogického hlediska vysoce potřebnou považuju krátkou podkapitulu Akceptace populární kultury a její kritická reflexe. Populární kultura představuje jedinečný instrument, který může - srozumitelnou formou - zprostředkovat vzdělávací a výchovné cíle, které autor navrhuje. Ze své vlastní zkušenosti (diskuse se studenty gymnázia nad sémanticky vysoce nabitým videoklipem Do the Evolution skupiny Pearl Jam) mohu svědčit o tom, že lze během velmi krátké doby docílit velmi významného posunu v uvažování mladých lidí o globálních problémech současného světa. Kapitola Angažovaná mediální tvorba by zasloužila podobné konkrétní příklady, jako kapitola předchozí.

Patří ke cti autora disertace, že se neomezuje pouze na analýzu teoretických přístupů, ale ukazuje praktické využití proponované metody a navrhuje řešení dané problematiky. Domnívám se, že tuto část by bylo možné z práce vyjmout a vytvořit na jejím základě podrobnější metodiku pro učitelskou práci. K jejímu teoretickému rámci nemám výhrady. I zde je ale nutné polemizovat nad možností přenosu do pedagogické praxe, a to zejména s ohledem na námitky vůči reálné dovednosti učitelů je aplikovat. Tato otázka by měla být jednou ze stěžejních součástí obhajoby disertace.

Práci vřele doporučuji k obhajobě.